

הדבר אשר חזה גו'. הרד"ק ז"ל, אחר שאמר הפורענות אשר חזה על יהודה וירושלם אמר הנחמה אשר חזה על יהודה וירושלם. ומהרי"א ז"ל, אף על פי שנבואה זו זוכר מענין העמים כללו במאמר אשר חזה על יהודה וירושלם, לפי שמ"ש גם כן משאר העמים ונהרו גו' והלכו הכל הגדת מעלת ציון ובית המקדש הוא, אם כן ראוי לתלות הדבר כולו כאשר חזה על יהודה וירושלם, והכריח שהדבר הזה היה במראה הנבואה ולא בחלום.

והיה באחרית הימים גו'. חז"ל אמרו ספרי. אברהם קראו הר שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה, ומשה קראו הר ההר הטוב הזה והלבנון, דוד קראו הר מי יעלה בהר ה', ישעיהו קראו הר נכון יהיה הר בית ה'. עד כאן. אולי רמז שנקרא הר ע"ש ארבעה כי יהיו שם ארבעה הרים יחדיו, הר המוריה לאברהם, הר הטוב למשה על הר סיני שאין טוב אלא תורה, ודוד קראו הר מי יעלה בהר ה' על הכרמל שהוא הר ה' שאמרו עליו ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים, וישעיהו הר בית ה' בראש ההרים על שם הר תבור שהוא גבוה ותלול. וכדי שיבואו כסדרן כפי הזמן שקנה כל אחד ואחד מעלה נאמר שדוד קראו הר מבחינת תבור שנאמר בו אנכי לה' אנכי אשירה וזה היה כבר בזמן דוד, ואחר כך ישעיהו קראו הר לרמז אל הכרמל שקנה איכות מעלה אחר זמן דוד בזמן אליהו, ואם כן הארבעה ימצאון שם יחדיו ולכך הביא המאמר הארבעה שקראוהו הר.

או יהיה רמז השלשה פעמים הר על זמן אברהם שהיה הר שערין לא נענה, וגם אחרי הבנותו ישוב להיות הר ציון ששםם שועלים הלכו בו כמו שהיה בתחלתו. ואל שני אלה הזמנים רמז באומרו היום בהר ה', כלומר היום הזה בהווה הר ה' הוא, וכן לעתיד בהר ה' יראה פי' תיבת בהר ה' נמשכת למעלה ונמשכת לסוף הפסוק בהר ה' יראה.

ומשה הזכיר ההר הטוב הזה בהווה והלבנון אחר שיבנה בזמן שלמה שעל ידי המזבח מלבן עונותיהם של ישראל, ולכן קראו הטוב על שם טוביות הלבנון אם יהיו חטאיהם של ישראל כשנים כשלג ילבינו. גם שההולך ארבע אמות בארץ ישראל עונותיו מתכפרין שנאמר וכפר אדמתו עמו, וזהו לכוין שקראו לבנון שהיה רוצה משה עת ללכת בארץ ישראל ארבע אמות כדי שיתלבנו עונותיו חלילה, וזה שאמר ההר הטוב הזה והלבנון. ודוד אמר מי יעלה בהר ה' אפילו בחרבנו, ומי יקום במקום קדשו, כי בשני הזמנים הנזכ' יזכה האדם להיות נקי כפים וכולי ושעונותיו מתנקים ומתכפרים בלכתו בארץ ישראל ארבע אמות, מסכים בכיון אל דברי משה רבינו ע"ה במה שאמר ההר הטוב הזה. והוסיף דוד גם על זמן חרבן בית שני שיהיה הר, אמנם ישעיהו שקראו הר בא לדבר על הזמן הזה והעתיד שיבנה במהרה בימינו. וזהו שאמר נכון ואמת ויצב שיהיה הר החרב יבנה ויהיה בית ה' בלי שום צר ספק. עוד לחז"ל בפסיקתא רבי פנחס בשם רבי ראובן אמר עתיד הב"ה להביא סיני ותבור וכרמל ולבנות בית המקדש על גביהן, מה טעם והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה'.

בראש ¹²³⁴⁵⁶⁷ההרים והם אומרים שירה. אמר רב הונא דייך עד כאן, אלא בית המקדש אומר שירה ההרים עונים אחריו, מה טעם דכתיב ונשא מגבעות ואין לשון ונשא אלא לשון שירה, וכן הוא אומר יבגוהו שר הלויים ישיר במשא עב"ל.

הנה למדו כן מלשון ההרים בה"א הידיעה, והנה הם סיני וכרמל ותבור שהם יותר מפורסמים בעולם, ועוד שהם הם ההרים אשר רצו לשתנות תורה עליהם כמו שאחז"ל בפסוק למה תרצדון תרצו דין גו', וכיון שרצו לא קפח הב"ה שכרן ולזה נכון יהיה הר בית ה' לעתיד בראש ההרים, ות"ק סבר הם אומרים שירה כדמסיק מלשון ונשא מגבעות שנשא לשון שירה אלא שהוא מפרש ונשא על כל הכלל שנעשה עתה מהארבעה הרים שהם יחדיו אומרים שירה. אמנם רב הונא פליג ואמר דייך עד כאן במה שאמרת שיתחברו כולן דייך, אבל בענין השירה בית המקדש לבדו אומר שירה, ר"ל הר המוריה שבו בית המקדש הוא לבדו אומר שירה והם עונים אחריו, דהכי דייך לשון ונשא בלשון יחיד על הר המוריה, וליכא למימר ונשא שהוא לבדו המשורר ואין קול ואין עונה משאר ההרים מנא לך לדרוש ששאר ההרים עונים. זה השיב באומרו ומה טעם דכתיב ונשא מגבעות דייקנין מגבעות, ונשא ולא מהרים שהגבעות אפי' אנייה אין בהם. אמנם ההרים עונים הם והיתרון הוא להר המוריה שבו המקדש שהוא המשורר לבדו בראש והם עונים אחריו.

ואפשר דת"ק מיירי בפסוק זה אך רב הונא דורש שהר בית ה' הוא בייחוד ונשא ^{קמ"א}השיר בכח נבואת מיכה שבאה אחר נבואה זו, ושם נאמר ונשא הוא תיבת הוא דייקא שהוא המשורר תחלה, ופסוק ישעיה שאמר סתם ונשא דמשמע ע"י כולם בבת אחת ובזה צריכי השני כתובים. ועיין שם כי שם נזכר חרמון באופן שיהיה הר בית ה', זה הר המוריה נכון על ארבעה הרים אחרים שכולם הם חמשה. ובזה יובן אומר בראש ההרים ה' הרים לרמוז שהם חמשה הרים. ובזה נבין מ"ש המאמר של ספרי שהם ארבעה זולת הר המוריה והר חרמון וזכר הענין ברבה כדלקמן במיכה, עיין שם.

ואפשר לומר בהבנת המאמר שאין הכוונה במה שאמר עתיד הקדוש ברוך הוא להביא סיני ותבור וכרמל ולבנות בית המקדש על גביהן גו', שאין הכוונה שיעשה כן בפועל כי אם בכח וזה להודיע שניסים שיעשו במקדש והר הבית יהיו מופלאים ביותר כאילו עולים על גבי נסי שאר ההרים, דהיינו סיני שנעשה בו נס מתן תורה, וכרמל נס ירידת אש לאליהו, ותבור נס דבורה בהצלתם מיד סיסרא. אלא שאין דרכי להבין המאמרים אלא כפשטן, אלא שכאן מצאתי משען מדרש"י והראב"ע ז"ל וכמו שאזכור בסמוך שאמר ונשא מגבעות יגדל נס גו'.

עוד יש גלוי בס"ה בפר' פקודי עלה רל"ב רבי יוסי פתח והיה באחרית הימים, כד יפקוד קודשא בריך הוא לברתא דיעקב ויוקים לה מעפרא ויתחבר שמשא בסיהרא, כדין יהיה נכון הר בית ה' דא ירושלם לעילא דתהא מתתקנא לאתנהרא בנהורא דלעילא דכל נהורא לא איהו לאתתקנא אלא בנהורא דלעילא, דבהוא זמנא

יתנהיר עלה נהורא עילאה על חר שבעא ממה דהוה מקדמת דנא כמה דכתיב והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה וגו', בראש בראשי ההרים מבעי ליה מאי בראש אלא נקודא דא דיהא לה בראש ההרים איהו, ומאן איהו ראש ההרים דא כהנא רבא דאיהו ראש ההרים רישא דכלא לסטר ימינא, ודא איהו דמתקן לביתא תדיר דמברך לה לאנהרא אנפאה ועל דא יהיה נכון ובמה יתקן לה וכו'. עיין שם כי זה מספיק.

עוד בפרשת תשא עלה קפט יעלה ק"ץ מעין זה, והוסיפו שם השתא אית לדייקא אי האי אחרית הימים איהו ממש, מהו הר בית ה' הוה ליה למכתב והיה אחרית הימים נכון יהיה בראש ההרים מהו באחרית הימים הר בית ה'. אלא אחרית הימים איהו אילנא דטוב ורע ואתא קרא לבררא באחרית הימים, ואפיק הר בית ה' דא טוב ולא רע הר ה' ודאי דלית תמן לסתרא אחרת דהא איתברי' הר בית ה' מגו אילנא, אחרית הימים ודאי איהו כוס ברכה דאיהו נכון בראש ההרים. עד כאן. פירוש אחרי הימים על העטרה מלכות שמים שהיא אחרונה לימים שבעה המתחילים מהחסד חצבה עמודיה שבעה, ועלוייה הוא בהיות בראש ההרים החסד לאברהם שעל ידו נעשה היחוד כדכתיב איש כי יקח את אחותו וגו' חסד הוא המיוחד, וזהו נכון יהיה.

למדנו ממאמר שלמעלה כמה דקדוקים בפסוק, הלא הוא אומר הר בית ה' על הר המוריה שהוא הר בית ה' שיהיה בראש ההרים, רוצה לומר משורר בראש ההרים הידועים בה"א הידיעה הם סיני ותבור וכרמל וזה המוריה על גבן, ונשא מגבעות אין פירושו שיהיה גבוה מגבעות דפשיטא כיון שהוא בראש ההרים בודאי שיהא נשא מגבעות אלא ונשא לשון שירה. ולמדנו שלאחרית ימי עולם הוא ניבא לימות המשיח וכמו שנזכיר להראב"ע ז"ל ולהרד"ק ז"ל, גם מהרי"א ז"ל, והביא מהרמב"ן ז"ל מפרשת ויחי שכל אחרית הימים לימות המשיח, וכבר גלה זה מיכה במה שהביא אחרי זכרון זאת הנבואה ביום ההוא נאם ה' אספה הצולעה וגו' שמורה על אחרית הימים שהוא בעת קבוץ גלויותינו.

ורש"י ז"ל, מתוקן בראש ההרים בהך שהוא ראש לכל ההרים בחשיבות. ונשא מגבעות יגדל נס שנעשה בו מניסי סיני וכרמל ותבור. ונהרו יתקבצו וימשכו אליו בנהרות. עד כאן. וכן הראב"ע ז"ל, ונהרו מגזרת נהר בעבור מרוצתו. עוד ידענו כי לא יהיה הר הבית נשא רק פירושו נכון יהיה הר הבית שירוצו אליו כאילו הוא נשא מכל הגבעות. ומ"ש והיה באחרית הימים לימות המשיח שהם אחרית ימי עולם, והנה לא היו ימים אחרי ימות ישעיהו שלא היו שם מלחמה.

והנה כתב בספר גוריון ובספרי פרס ומדי שהמלחמה לא שקטה כל זמן בית שני והכתוב העיד ולא ילמדו עוד מלחמה, אם כן אין זה אלא לימות המשיח. ולפי שאמר נבואה טובה ציין במשפט תפדה מיד סנחריב סמך אליה הנבואה טובה והיה באחרית הימים וגו' עד כאן. וכן הרד"ק ז"ל, באחרית הימים לימות המשיח, ונשא מגבעות שיהא נשא ונעלה מכל שאר הר וגבעה, שכל העמים ינשאוהו ויכבדוהו ויבואו לעבוד בו את ה', וזכר הרים לפי שהעמים היו עובדים את אלוהיהם על

ההרים הרמים, ונהרו לשון נהר ומרוצתו כנוצר. וכן מהרי"א ז"ל, לפי שהגוים היו עובדים את אלוהיהם על ההרים הרמים לכך ייער שנכון יקום לעדי עד יהיה הר בית ה' הוא הר המוריה הר הבית ויהיה בראש ההרים כולם, ולא רוממות מקומו לבד כי אם בענין הקדושה מרומם ונשא מגבעות.

ולעד"ן באחרית הימים של מלאת ימי פקידת עונותיהם שנאמר ופקדתי עליה את ימי הבעלים, ואחז"ל כל היודע כמה ימים עבדו ישראל את הבעלים יודע הוא אימתי הגאולה באה. וכזה מובן באחרית הימים כשיהיה תשלום ימי השלום אז נכון יהיה וגו', הכוונה בלי שום ספק אלא נכון הדבר מאת האלהים שיהיה הר בית ה' בראש ההרים, וסיוע לזה מש"ה הראשונים למה באו כל הנבואות הטובות בלשון והיה, שתיבת היה מורה על העבר אלא שהו"ו מהפכה לעתיד לבא לומר שיעודי הטובות הרי הוא נכון עד שכבר נאמר עליהם שעברו ונתקיימו ולכן אמר כאן והיה כאילו עבר.

ואמרו ונשא מגבעות, אין כוונת הכתוב על הגובה ממש שאין צריך לומר ונשא מגבעות כיון שאמר בראש ההרים הרמים יותר בעולם, אלא ונשא מגבעות לשון ישא ה' פניו אליך, זהו ונשא מגבעות שכולם ישאו לו פנים כי מעונה אלהי קדם לעולמי עולמים. ואני שמעתי נכון יהיה וגו', לפי שבזמן העבר לא היה בית ה' גבוה מכל ההרים שאמרו חז"ל ואסמכוה אל פסוק ובין כתיפיו שכן, שלא היה ברום גבהה של ירושלם אלא נמוך מעט מעין עיטם, והטעם יהיה לפי שמורה בזה שעדיין לא נתרומם לגמרי משתי בחינות, האחת שעתיד ליחרב, והשנית לפי שאין הגוים באים שמה אלא הולכים איש בשם אלהיו. לעומת זה אמר נכון יהיה, ר"ל נכון הדבר והגון שיהיה הר בית ה' לעתיד בראש ההרים כולם, למה כי ונהרו אליו כל הגוים ויבוטלו המלחמות, אשר לעומת זה נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים מה שלא היה נכון לשעבר. ולא ילמדו עוד מלחמה באופן שלא יחרב לעולם אלא יקום עדי עד.

וחתני החכם השלם הנזכר פירש במה ששמע משם הרב מוהר"ר יעקב בי רב ז"ל גבי אלהיהם על ההרים הרמים וגו' וסמך ליה לא תעשון כן, דהיינו שלא יגביה מעלה מעלה אלא בין כתפיו שכן, והטעם שהעכו"ם עושים כן כדי שלא יצטרכו לשאל איה הם ויארע להם כמעשה אותה זקנה שבטלה מעבוד ע"ז על ידי שאלתם איה אלוהיה, על כן משימים אותה על ההרים הרמים כדי שלא יצטרכו לשאל איה אלהיהם, אבל אתם לא תעשון כן לה' למה שלשכנו תדרשו ותשאלו ובאתם שמה, זה שאמרו והיה באחרית הימים נכון יהיה ויוכל להיות בית ה' למעלה בראש ההרים ולא בזמן הזה, למה כי אז ונהרו אליו כל הגוים, ולא יצטרך לעשות הפרש בינינו לבינם כי כל העמים יהפכו אל שפה אחת לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו. עד כאן.

ואברהם בני יצ"ו פירש במה שכתב מהרי"ח ז"ל כי עתיד להיות בית ה' בראש ההרים כולם כו', זה שאמר והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה', כלומר עם היות ששני שמות אלה הר ובית סתרי אהדדי, אמר הכתוב כי באחרית הימים צודק

ונכון להיות נקרא בית המקדש הר ובית, והכוונה שלפי שאברהם קראו הר ויצחק קראו שדה ויעקב קראו בית, ורצה הקדוש ברוך הוא כי יהיה שם כולם לעולם, ולזה עתיד לבנותו בראש ההרים כולם או בראש הארבעה הנזכרים לחז"ל, ואם כן נכון ויפה צודק לקרותו באחרית הימים הר ובית הר על שהוא בראש ההרים ובית על שם הבנין אשר יבנה שם. ולפי שהכותיים אינם מבינים טעם הזה וקשיא להו איך קרי ליה הר והדר קרי ליה בית הם בעצמם יתנו טעם לשבח שנקרא הר מלשון הוראה, וזה שאמר שאז יאמרו הגויים ויורינו מדרכיו כי מציון תצא תורה וגו'. ואם כן נכון ויפה שם זה של הר משני הטעמים הנזכרים חד לן וחד להו.

ול להיות שקודם עשיית העגל לא היה צורך למשכן ולא למקדש ששכינה הייתה שורה על הצדיקים כמו שנאמר ויעל אלהים מעל אברהם, אם כן תקשי לך כי באחרית הימים יהיו צדיקים וראוים לשתשרה עליהם שכינה. ולכאורה נראה כי אין נכון לבנות בית כי הצדיקים הם יהיו המרכבה כבתחלה. לזה אמר כי נכון שיהיה הר בית ה' לשרות בו שכינה עם היות שכולם אהובים כולם ברורים. והכתוב בעצמו נותן טעם לצורך בנין בית המקדש, והוא כדי שידעו כל העמים שחזרה עטרה ליושנה והם אז יענו ויאמרו מה צורך לבנין בית זה מאחר שהם ישראל ראויים שתשרה עליהם שכינה בודאי, כי מאת ה' היתה זאת כדי שנדע שהחזיר עטרה ליושנה וגם למעננו שאין אנו ראויים שתשרה שכינה עלינו ומשם נדרשנו, זה שאמר ונהרו אליו כל הגוים, כלומר נכון יהיה ענין בנין הבית כדי שינהרו אליו כל הגוים שאינם ראויים להיות משכן לשכינה. והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב, שבודאי הכרח בנין הבית הוא למענינו על בלתי היותינו ראויים שיהיה נועם ה' עלינו, כי מצד ישראל לא היה צורך לבנין הבית כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם כולם ראויים שיהיה נועם ה' אלוהיהם עליהם. עד כאן.

להל"ל יצ"ו. ולעד"ן שאמר שעם היות בית ה' גבוה מעלה מעלה בראש ההרים שזה גורם לעולים אליו ילכו מעט מעט שאין אדם יכול לרוץ בעליה, עם כל זה ונהרו אליו מרוב חיבת בית ה', וגם שה' יחליף להם כח. ונהרו אליו, ירצו אפילו שהוא בראש ההרים ולא ייגעו הנה כי כן אמר כל הגוים כולם כלל ופרט לא יהיה שום אדם מונע עצמו לעלות בית ה' מסיבת היותו רם ונשא בראש ההרים אלא ונהרו אליו כל הגוים כולם. עד כאן.

והלכו עמים רבים גו'. פסיקתא אל בית אלהי יעקב. למלך שהיו לו שלשה אוהבים ובקש לבנות פלטין, הביא לראשון א"ל זכור הייתי אותו שהיה הר מתחילה, הביא לשני אמר זכור הייתי אותו שהיה שדה מתחילה, הביא לשלישי אמר לו זכור הייתי אותו שהי' בית מתחילה. א"ל חייך שאני בונה אותו פלטין ואני קורא אותו על שמך. כך אברהם אמר בהר ה' יראה, יצחק אמר לשוח בשדה, יעקב אמר אין זה כי אם בית אלהים, לכך אמר אל בית אלהי יעקב הוא אמ' אין זה כי אם בית אלהים, לכך

תרגום

עֲקִמִּין סְגִיִּימִין וְנִקְדִּין
אֶתוֹ וְנִסְקִי קְטוֹר בֵּית
סְקִרְשָׁא דִּינִי קְבִית
שְׁכֵנָה אֱלֹהִיהָ דִּיעֲקֵב
וְלִפְיִנְנָא סְאִירְהוֹן
דְּמִקְנִין קְדֻמֹּהִי וְנִקְדִּין
בְּאִלְפִין אֲוִיָּתִיהָ אֲרִי
סְצִיִּין הַפּוֹק אֲוִיָּתִיהָ
וְאִלְפִין פְּתִנְקָא דִּינִי
סִירֻשְׁלָם: ד' וְנִדִּין בֵּין
סְלִבְהָא וְיִכְחָ לְעִקְמִין
סְגִיִּימִין וְעִקְפִּין סְפִירְהוֹן
ל' סְפִין וְסִירְגִּיָּהוֹן
קְמִנְדִּין לֹא יִטוֹר עִם
קְאִפִּי עִם וְנִן וְלֹא
יִתְאֲלִפּוֹן עוֹד סְבָבִין
קְרָבָא: ה' יִמְרוֹן דְּבִית

ת"א כי מליין נבא כפרא כ' כ"א: והויתו וגו' עקידה שפר פ"ו: וכחשו חכמותה. (בכס"ה):

מהר"י קרא

(ג) ואמרו לכו ונעלה אל הר ה'. כי מציון תצא תורה. כל זה דברי האומות כך אנו רואים כי מציון יוצאה תורה. תצא תורה לשון הוזה: (ד) ושפט. הר בית ה'. הוא הר ציון יהיה שופט בין הגוים. כלומר בני אדם שרדין בו יהיו שופטין בין הגוים והוכיח. (בלע"ז אדריצ"ר): ובתבו חרבותיהם לאיתים. מוסרות. (בלע"ז שפר"ש): ולא ישא גוי אל גוי חרב. כלפי שאמר למעלה ארמיתכם לנגדכם וזים אוכלים אותה. ואמר עוד מלחמה: (ה) בית יעקב לכו ונלכת באור ה'. בתורת ה' אמר להם הנביא לישראל האומות שאינם יוצאי ירך יעקב עתידין להיות מואסין בתבליהם ואוכר זה לזה לכו ונעלה אל הר ה' וגו'. אתם שאתם בני יעקב על אחת כמה וכמה שחדין עליכם

רד"ק

הוא מלך המשיח ועליו אמר ושפט: (ד) ושפט. השופט הוא מלך המשיח. וכן ויגד ליעקב המניד ויאמר ליוסף האומר והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלל. אמר כי אם יחיה בין גוי לגוי מלחמה או תביעות ביניהם יבאו למשפט לפני מלך המשיח שהוא ארון כל העמים והוא יוכיח להם ויאמר למי שימצא בו תעול ישר דכעויות לבעל דינך וכפניו זה לא תחיה מלחמה בין עם לעם כי הוא ישרים ביניהם ולא יצטרכו לכלי לאיתים. המר שחופרים בו נקרא את ודגש תי"ו לאיתים מקום הנח אשר בסלת את שחרשו ואת אתו: למזמרות. הם הכלים שחופרים בהם הנפנים ושאר אילנות כמו וכרמך לא תזכר: (ה) בית יעקב. אלה דברי הנביא לאנשי דורו. ואמר בית יעקב לפי שאמר למעלה כי לעתיד יאמרו כל העמים לכו ונעלה אצל אלה שאתם חייבים ומצויים כעתה ללכת באור ה'. ואור ה' הוא התורה והמצוות. וסלת

מצודת ציון

וכן ונעלה אל טוב ה' (יכמים ל"ב): (ג) לכו. כוף טנין לשון זכור: ויורנו. טנין למוד: (ד) והוכיח. טנין כדור דברים: ובתתו. טנין כחיש: לאיתים. הם כלי חסירה וכן את מהרששו ואת אסו (ש"ל י"ג): למזמרות. שם הכלי שזכרין בו הזמורות

אומה כי המשיח יפוט בדברי ריבונות: (ה) בית יעקב. הנביא מזכיר טמר כואל וכן יסיר נלכס נא כואר ה' כ"ל צאור ספירה

כלי פז

אמר אל בית אלהי יעקב, וכן הוא אומר הנני שב את שבות אהלי יעקב. עכ"ל. והכוונה שהדברים של קדושה הולכים ומתקדשים ונוספים, ולזה בזמן אברהם להיותו עדיין הראשון לא היה איכות קדושה בבית המקדש אלא דבר מועט בבחינת הר גבוה גבוה בצד מה גבול משאר המקומות לפי שעדיין היתה העת ההיא חינוך בקדושה ולא היתה ירידת השכינה כי אם על ידי אברהם, ואחר היה אברהם ולזה קראו הר לרמוז אל המקדש הראשון שיעמוד בזכות אברהם ועתיד ליחרב כי ישמעאל בצדו של אברהם, וכשבא יצחק נמצאו זכות יצחק ותפלותיו שם מורידים עוד שפע קדושה

רש"י

אליו כנהרות: (ג) אל בית אלהי יעקב. לפי שהוא קראו בית אל לפיכך יקראו על שמו אבל אברהם קראו הר זהר ה' יראה ילחק קראו שדה לשדה: (ד) לאיתים. (קולטר"ש בלע"ז): למזמרות. (שרפ"ש בלע"ז) שזמרים בהן הכרמים: (ה) בית יעקב וגו'. האומות יאמרו להן כן

חרב תאכלו. חזר ואמר לא ישא גוי אל גוי חרב. ולא יאמרו עוד מלחמה: (ה) בית יעקב לכו ונלכת באור ה'. בתורת ה' שהיא אור לנתיבותם. בקרא סמך לענין של בעלה. וכן אמר להם הנביא לישראל האומות שאינם יוצאי ירך יעקב עתידין להיות מואסין בתבליהם ואוכר זה לזה לכו ונעלה אל הר ה' וגו'. אתם שאתם בני יעקב על אחת כמה וכמה שחדין עליכם

אבן עזרא

צענור מרוצתו: (ד) ושפט. השופט והאל המשיח כמו אשר ילדה אותה ללוי: לאיתים. כמו את מחרשתו ואת אתו ודגשתו התי"ו לחסרון הנח הנעלם שהוא במלת אתו: למזמרות. שזמרו בהם הכרמים: (ה) בית. אלה דברי הנביא מוכיח את ישראל והטעם אחר שתדעו כי לאן תפדה

מלחמה וכתתי אותם לעשות מהם כלי לעבודת האדמה: לאיתים. הם הכלים שחופרים בהם הנפנים ושאר אילנות כמו וכרמך לא תזכר: (ה) בית יעקב. אלה דברי הנביא לאנשי דורו. ואמר בית יעקב לפי שאמר למעלה כי לעתיד יאמרו כל העמים לכו ונעלה אצל אלה שאתם חייבים ומצויים כעתה ללכת באור ה'. ואור ה' הוא התורה והמצוות. וסלת

מצודת דוד

בדרכיו. מה מדרכי: כי מציון. כי המורה האמתית היא היוצאת מליין ואין זולתה כפולס: (ד) ושפט. כ"ל וכאשר יבקשו בן יסיר כי השופט וכוף מלך המשיח הוא יפוט בין האומות בדברי ריבונות והוא יכיר המשפט לעמים רבים: ובתתו. ישגרו כלי המלחמה לעשות מהם כלי עבודת אדמה כי לא יעשו עוד מלחמה ולא ילמדו אומה כי המשיח יפוט בדברי ריבונות: (ה) בית יעקב. הנביא מזכיר טמר כואל וכן יסיר נלכס נא כואר ה' כ"ל צאור ספירה

[מחבר: 1234567]

נוספת על אותה שהוריד אברהם כי טובים השנים מן האחד, ולזה קראו שדה שהוא מעולה מההר שנורע בו מה שאין כן בהר, ולא זכה ליקרא בית לפי שהיה ליצחק בן עשו הרשע. אמנם כשבא יעקב חוט המשולש בקדושה בתלתא הוא חזקה ונתקדש בבית דירה לקדושה ויעקב מיטתו שלימה כל בניו כשרים. והנה בית שני היה בזכות יצחק, לא כן בנין הבית אשר אנו מצפין שיהיה בזכות יעקב גדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשונים, ולכך קראו בית גם שלא יהיה חרב להיות שדה או הר אלא בית ישוב לעולמי עולמים. ולזה קראו יעקב בית אין זה לא הר ולא שדה כי אם בית אלהים, ולזה הגוים אומרים אל בית אלהי יעקב שבית המקדש העתיד יהיה בזכות יעקב שקראו בית אל זה השלישי, ובוה מובן אל הר ה' מתחילתו שכן קראו אברהם הר ה', אמנם כעת בית אלהי יעקב הוא בית ולא הר.

ומהרי"א ז"ל כתב בביאור זה המאמר בפ' ושפט בין הגוים שם אכתבנו בס"ד. ורש"י ז"ל הביא כמדרש הזה. והרד"ק ז"ל לכו ונעלה כל עם יאמר כן לחבירו, כי מציון זה דברי הנביא לא דברי העמים, כלומר למה יאמרו העמים לכו ונעלה, ויורנו מדרכיו כי מציון תצא תורה ומצוה, והמורה הוא מלך המשיח ועליו אמר ושפט. ומהרי"א ז"ל ונעלה אל הר ה' לא מפאת ההר אלא מפאת בית אלהי יעקב אשר שמה, כי לא ירצו עוד לעבוד אלהים אחרים אלא לעבוד את השם הנכבד והנורא הזה, ושלא יהיו כישראל שהיו יודעים דרך הישרה אבל לא היו הולכים בה, אבל הם אומרים ויורנו מדרכיו ונלכה בהם אורחותיו כי מציון דברי הנביא כהרד"ק ז"ל.

ואמר ונהרו אליו כל הגוים ועתה אומר והלכו עמים רבים שמות נרדפים, שהרי מיכה אמר בזאת הנבואה ונהרו אליו עמים והלכו גוים גו'. והנה תלה התורה מציון להיות המקום ההוא מוכן לקבלת השפע עד שהמקום ההוא חייב השפע האלהי כי שם צוה ה' את הברכה, ולזה הפליגו חז"ל כל פעולות טובות ונחמות שעתיד הב"ה ליתן לישראל אינם אלא מציון עוז מציון שנאמר מטה עוזך ישלח ה' מציון. ישועה מציון מי יתן מציון ישועת ישראל. שופר מציון תקעו שופר בציון. ברכה מציון יברכך ה' מציון. טל וחיים מציון כטל חרמון שיורד על הררי ציון. סיוע מציון ומציון יסעדרך. תורה מציון שנאמר כי מציון תצא תורה ע"כ. הורו בזה על שלימות המקום עד כאן. והמאמר הזה מכוון אל היסוד עולם המקושר בציון, ולזה נשפעים משם כל הברכות והנחמות.

ולעד"ן לחלק בין גוים לעמים במה שקדם בפסוק הוי גוי חוטא שהוא על הגוי שאין לו דת ולא אמונת אלוה. ועם הוא המקבל האלהות עליו שאם יצא מהדרך תהיה אשמתו כבדה, וזהו עם כבד עון, ולזה אמר כי הגוים אשר אין להם דת ולא אלוה ונהרו כמרוצת נהר אליו ירוצו כל הגוים, אמנם אחריהם והלכו עמים רבים אותם שכבר היו מקדם עמים שהיו מכירים האלוה והיה להם דת אשר אלו העמים ילכו להכיר דת האמת אשר תצא מציון, ולזה והלכו עמים ואמרו אל הגוים הנזכרים אל נא אחינו תלכו אל ההר הטוב ההוא לבד להיותו גבוה ותלול להסתופף בו, אבל לכו אתם גם אתם עמנו בכוונה אחת ונעלה אנו ואתם אל הר ה' בתחילה ואחר כך

עוד מעט בהישיר עוד מעשנו בדקדוקי סופרים ואז נזכה להתקרב אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו שזהו העיקר לדעת דת אמת ודרכים ישרים, ולא נסתפק בזה בתחילה בשנעלה אל הר הבית דרך כלל, אבל אחר כך כדי לזכות אל בית אלהי יעקב לא נסתפק לבד בדרכיו אלא נעשה משמרת ללכת באורחותיו היותר דקים בדקדוקי סופרים כי הדרך רחבה והאורח אינו רחב כ"כ, ז"ש ויורנו מדרכיו ואנחנו נלכה באורחותיו. ובתחילה כל ההתחלות קשות צריך שיורנו מדרכיו שיורנו וכו' האי ואולי, ואעפ"י שהדרך סלולה צריך שיורה אותנו ואחר כך נלכה אנחנו מעצמינו מבלי מורה אפילו באורחותיו העמוקים, כל שכן בדרכיו הרחבים ונראים לעין כל כי מציון עצמה כי אורא דארעא דישראל מחכים, עאכ"ו ציון ואורה הזך וקדוש תצא תורה שכל אחד ואחד יחדש חידוש תורה חדשה משם תצא באופן שאנחנו גם כן נלכה מעצמינו מבלי סיוע והוראתו כלל. ואמר ויורנו מדרכיו ולא אמר ויורנו דרכיו, לומר שהבה מדרכיו ממש ממה שהוא מקיים ועושה מורה כן לאחרים נאה מקיים ונאה דורש, וכמו שאמרו והלכת בדרכיו מה הוא רחום גו', וזהו ויורנו מדרכיו מה הוא רחום וחנן ארך אפים ורב חסד כן יורה אותנו להיות כן. וקושית מהר"א ז"ל מנביא אל נביא אינה קושיא, כי כל נביא חלה הנבואה עליו כפי צחות לשונו ודברי ישעיה אלה בדקדוק הם כאמור. ובס"ד בהגיענו למיכה ברחמי ה' נישב טעם השינויים.

או יאמר לפי שאמר נכון יהיה הר בית ה' שני הפכים יחדיו בנושא אחד הר ובית יכוננו יחדיו, הוא מה שאמר נכון יהיה הר בית ה'. ומפרש ואומר הא כיצד יהיה הר ובית כי יאמרו לכו ונעלה אל הר ה', בחינת הוראה להר מלשון הוראה הוא. אמנם בית כי שם יעבד אלהותו יתברך, וזהו שמפרש הכתוב טעם אל הר ה' ויורנו מדרכיו, שכן פי' חז"ל אשא עיני אל ההרים אל ההורים למלפני וכו' שהוא לשון הוראה, וזהו ויורנו מדרכיו ועל ידי כן ונלכה באורחותיו לקבל אלהותו כי מציון תצא תורה, וזו נתינת טעם אל מה שנקרא אל הר ה' ושפט בין הגוים שם בעמק יהושפט, ויהיה זה גם כן כעץ לץ תכה במה שישפוט בין גוי לגוי ופתי יערים גם העמים הם יקחו תוכחת ממה ששפט בין הגוים, וכתתו העמים רבים הנז' חרבותם לאיתים וכו' בראותם שלא ישא גוי אל גוי חרב והם יקחו תוכחת ולא ילמדו עוד מלחמה העמים הרבים הנזכרים.

ובספר הזוהר פרשת יתרו עלה ס"ט, והלכו עמים, זמינין שאר עמין למהך ולכתתא רגלייהו למיעל תחות גרפי שכינתא. לכו ונעלה, כל טעון דעלמא אית להון ירידה וקב"ה מאן דאתדבק ביה אית ביה עליה. ז"ש ונעלה אל הר ה' דא אברהם דכתיב אשר יאמר היום בהר ה' יראה, דהא אברהם קרא ליה הר מה הר הפקרא לכל מאן דבעי בעלמא אוף אתר דא קדישא דפקירא לקבלא לכל מאן דבעי בעלמא אל בית יעקב דקרא להאי אתר בית דכתיב אין זה כי אם בית אלהים. ד"א הר ובית אע"ג דכלא חד דרגא סליקו לדא מן דא הר לשאר עמין כד אתאן לאעלא תחות גרפוי בית לישראל למהוי עמהון כבעלא בדיור' חד בחדו' ורביע' עליהו כאומ' על בנין

ע"כ. ובזה פי' חתני הנז' למה יאמרו העמים אלו הב' חלוקות אל הר ה' אל בית אלהינו, כדי שלא ישיבו להם הגוים מי יאמר שיקבל אתכם האל יתברך לזה אמר אל הר ה', כי שמו יעיד שהוא הפקר כהר ושמו הראשון במקומו עומד לכוונה זו, ועם היות שכוונת שמו בית אלהי יעקב נגדיי לזה שהוא כהפקר, עכ"ז כיון שהקדים וקראו הר לומר ששני שמות יקראו לו בית ע"ש יעקב והר שהוא הפקר לכל כהר. ע"כ.

1234567

ושפט בין הגוים גו'. רש"י ז"ל לאתי' קולטר"ש בלע"ז, מזמרות שרפ"ש בלע"ז שמזמרים בהם הכרמים. עד כאן. ומהרי"א ז"ל הביא בשם רש"י ושפט אותו ההר הנזכר הר בית ה', והכוונה בזה שהבית ההוא שמה ישבו כסאו למשפט והבית ההוא בקדושתו ונגבאותו ישפט בין הגוים. והוא ז"ל פירש על דבר ה' הנז', ודבר ה' מירושלם ודבר ה' ישפט גוים רבים ויתוך שלום בעולם ע"כ. והחרבות יתהפכו לאיתים שפ"א בלע"ז, וחניתותיהם למזמרות הכרמים. ומיכה הוסיף בזה ביאור שאמר וישבו איש תחת גפנו וגו' ואין מחריד כי פי' ה' דבר, נתן סיבה למה יתבטלו המלחמות מבין העמים ואמר לפי שהמלחמות מתחייבות משינוי הדתות ומזה תמשך גם כן החמדה לחמוד איש ארץ חבירו ומלכות מתגרה בחברתה, לזה אמר וישבו איש תחת גפנו מסתפק בשלו ואין מחריד את חברו, כי פי' ה' דבר כי במה שצוה ה' בעלותם אל בית אלהי יעקב וכמה שדבר פי' ה' אליהם יחדיו הם מוסכמים ונכנעים אליו, ולא ישמע עוד חמס ושוד בארצם ע"כ.

והרד"ק ז"ל, ושפט השופט והוא מלך המשיח, וכן ויגר ליעקב המגיד אמ' כי אם יהיה בין גוי לגוי מלחמה או תביעות ביניהם יבואו למשפט לפני המשיח שיהיה ארון כל העמים, והוא יוכיח למי שימצא אתו עול ישר המעוות לבעל דינך ומני זה לא תהיה המלחמה בין עם לעם כי הוא ישלים ביניהם, ולא יצטרכו לכלי מלחמה וכתתו אותם לעשות כלי לעבודת האדמה. לאתים המרא שחופרין בו נקרא אתים, ודגש תיו לאתים מקום הנח אשר במילת את מחרשתו ואת אתו, מזמרות שמזמרים בהם הכרמים. עד כאן. והקשה מהרי"א עליו שאין הפסוקים האלה בדיני ממונות כי אם על ההתגיירות וקבלת האלהות ללכת בדרכיו ואורחותיו לקבל התורה אשר תצא מציון, וזה מורה שבאחרית הימים ישובו להדבק בהשם יתברך ולקבל עול תורתו, ויוכיח מה שאמר אחר זה ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו וגו'.

וחז"ל אמרו בפסיקתא כנזכר לעיל בפסוק והלכו עמים רבים וגו' משל למלך גו', כוונתי לדעתם במאמר הזה לבאר ענין אלהי, והוא ששלשה בתים ראשון ושני והשלישי העתיד להבנות היו כנגד שלשה אבות, כי כמו שנמצא באברהם הגדולה והגבורה והעושר והכבוד הקדושה האלהית ככה נמצא כל זה בבית ראשון, וכמו שאברהם נרדף מנמרוד שהצר לו ככה בית ראשון מלך בבל נבוכדנאצר הצר לו, ולפי שמזרע אברהם מבני קטורה יצאו האשורים שהחריבו בית המקדש לכן אמרו שאברהם ראה בית המקדש הר, כלומר שנמשך מזרעו מי שעשה אותו הר חרב ועליו

התפלל אברהם באומרו ה' יראה אשר יאמר ה' בהר ה' יראה, כלומר ה' יראה בייעודים אשר הוא מייעד אותי היום הזה שהמה יהיו נזכרים לפניו יתברך בהיות בית המקדש הר חרב וישראל בגלות בבל כי אז יצטרכו לזכות אלה הייעודים. וזהו בהר ה' יראה. ויצחק כנגד בית שני וכמו שיצחק כהן ענינו מראות כך בבית שני לא היה ליהודים אור הנבואה לא ארון ולא כרובים ולא רוח הקדש, ולפי שמזרע עשו בן יצחק באו הרומאים בני אדום שהחריבו בית שני לכן אמרו שראה יצחק את הבית שדה כי כן אמר הנביא על חרבנה ציון שדה תחרש ושעליו אמר ויצא יצחק לשוח בשדה, כלומר להתפלל על הזמן שיהיה שדה נחרש. והיה יעקב מורה על השלישית העתידה ולכן היתה מיטתו שלימה ולא נמצא פסול, לא כישמעאל ולא כעשו כי כל בניו היו זרע ברך ה' ויעקב נלחם עם שרו של עשו וישר אל מלאך ויוכל, ובא לרמוז שבזמן הגאולה יעלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, ולפי שהיו ליעקב שנים עשר שבטים סימן לבית השלישי שיתקבצו כל שנים עשר שבטי יה, ולזה נקראו בשם יעקב ובשם ישראל יכנה כי הוא היותר נבחר. ולפי שהבית השלישי לא יחרב לעולם וכמו שאמר מיכה ומלך עליהם ה' בהר ציון מעתה ועד עולם, לכן אמרו שיעקב לא ראה הבית לא הר ולא שדה כי אם בית מיושב ודבק באלוהיו, וזהו אומרו אין זה כי אם בית אלהים, ומפני זה נקרא הבית העתידה בית אלהי יעקב להיותו מורה עליו. ע"כ.

ולעד"ן שאומרו ושפט על השם יתברך, לפי שהזכיר ¹²³⁴⁵⁶⁷ויורנו גו' ונלכה באורחותיו אמר ושפט בין הגוים אשר אין להם דת כלל. אמנם העמים והם אשר קבלו דת אלא שנפלו קצתם בטעות ההתחלפות בין דת האמת אל השקר עליהם הוא אומר והוכיח לעמים והתוכחת שיוכיחם הוא על היותם רבים כלומר מתחלפים בדעותיהם מן האמת אל השקר שהיה ראוי שיהיו כולם עם אחד ושפה אחת ודברים אחדים. ולזה בהיות תוכחתם על היותם עמים רבים מתחלפים בדתות ומתחלפים בהנהגותיהם איש אל עבר פניו ילך, לזה יסכימו על ידי התוכחת אשר יוכיחם להיותם גוי אחד ולעבדו שכם אחד, והצד השווה שבהם מהגוים ועמים יחדיו שיכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם וגו', ולזה הגויים הנזכרים יקבלו המשפט ולא ישא עוד גוי אל גוי חרב. אמנם העמים רבים עליה הוא ומ' ולא ילמדו עוד מלחמה וכולם יהיו מוסכמים לדעת אחד, וזה שאמרו ולא ילמדו בלשון רבים שחזר אל העמים, שאילו מדבר על הגוי היה לו לומר ולא ילמד בלשון יחד כמו שאמר לא ישא. ומרוקדק גם כן אומרו לשון למוד ולא אמר לא יעשו עוד מלחמה, תלה הענין בלימוד לרמוז שלא יהיו חלוקים בלימוד הדתות הגורם המלחמות שהנהוגות המתחייבות מחילוק דתות והתחלפות בדעות. וי"ת ושפט וידין בין מלכותא.

וחתני יצ"ו הנזכר פירש סמוכים לא ישא גוי אל גוי חרב, וכיון שכן לא ילמדו עוד מלחמה, וכיון שכן בית יעקב לא ימצאו מהיכן ילמדו וכל עסקיהם לא יהיה כי אם באומרם איש אל רעהו לכו ונלכה באור ה'. עד כאן.

למגיה הצעיר לוי לאניאדו יצ"ו. ולעד"ן לדקדק שהיה לו לומר ולא ישא גוי וגו' בוא"ו התוספת. ועוד קשה כי מה שאמר לא ישא גוי וגו' הוא מיותר, כי אחר שאמר וכתתו חרבותם וגו' פשיטא כי לא ישא גוי אל גוי חרב כי אין חרב נמצא להרים ולשאת אותו. ונראה שלא אמר ולא ישא בוא"ו שלא יובן וכתתו חרבותם וגו' כדי שלא ישא גוי גו' מחוסר היות נמצא חרב בידו אלא וכתתו חרבותם לאתים וגו'. ונותן טעם הכתוב למה וכתתו גו', להיות כי מפחד ה' ומהדר גאונו שישפוט בין הגוים והוכיח לעמים רבים לכן לא ישא גוי אל גוי חרב וגו', וכיון שיראו שאין בם מועיל שאינם יכולים לשאת אותם לזה וכתתו וגו'. ובוזה מתיישב קושית ייתור לא ישא וגו' אחר שאמר וכתתו וגו', שמ"ש לא ישא הוא נתינת טעם למה וכתתו להיות כי לא ישא גוי וגו' אין איש מרים ידו ורגלו מפחד השופט בין הגוים וכו' ואין צורך בהם ולזה וכתתו. עד כאן.

בית יעקב וגו'. רש"י ז"ל האומות יאמרו להם כן, והמקרא הזה מוסב על והלכו עמים רבים ואמרו לכו וכו' ואמרו להם כן וית ימרון דבית יעקב איתו ונהך באולפן אוריתא. עד כאן. וכן מהרי"א ז"ל שהמתרגם מסכים לדרש"י ז"ל שהם דברי המתרגם שפסוק בית יעקב מקושר עם הכתוב שלמעלה, ואמרו לכו ונלכה כאילו אמר שנית ואמרו בית יעקב וכו' כי הוא מושך עצמו ואחר עמו אם כן פסוק זה מהנבואה עתידה הוא ואעפ"י שהפסוק בפסוק ושפט. והביא כדהראב"ע בקירוב שמאחר שלעתים ילכו עמים רבים אל בית אלהי יעקב ויבוטלו כל המלחמות שביניהם, אם כן אתם ג"כ בית יעקב ראוי לכם לבטל המלחמות שביניכם ובין אחיכם בית יהודה וללכת יחדיו באור ה' ועבודתו, ובשביל מסקנא זו ותולדה כזאת הביא הנבואה אשר תהיה באחרית הימים.

והראב"ע ז"ל, בית יעקב אלה דברי הנביא מוכיח את ישראל. והטעם אחר שתדעו כי ציון תפדה עתה בעבור המשפט ועוד יבא זמן ישועה גדולה, לזה חייבים אנחנו שנאמין כולנו בדברי הנבואות שהן אמת' כאור, והכניס הנביא עצמו עמהם דרך מוסר כאשר דבר משה וסלחת לעונינו, או בעבור שגדל ביניהם ולמד מדברי פיהם כאשר אפרש ע"כ. וכן הרד"ק ז"ל פירש שהם דברי הנביא לאנשי דורו ואומר להם לכו והוא ענין זרוז ובאור ה' על נר מצוה ותורה אור. ובס"ה סדר אחרי מות עלה ס"ט בית יעקב כד"א ובית תפארת אפאר. לכו ונלכה באור ה', מהו באור ה' דכתיב ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ונטע האי גן לאשתעשעא ביה עם צדיקא דביה שריין. עד כאן. פירשו אור ה' על נועם ה' הנמשך ביסוד הוא צדיק יסוד עולם, הוא אור ה' הנשפע על בית יעקב, הוא מלכות שמים גן ה' להשתעשע הם הצדיקים.

ולעד"ן ע"פ המפרשים ושפט וגו' על המשיח עליו הוא אומר בית יעקב לכו ונלכה באור ה', שיאמר המשיח להם לבית יעקב לכו נא בדרכי ה' ובואו לטהר ונלכה יחדיו עמכם באור ה' אשר אתי עמי. או יהיה שאחרי שינהרו אל בית ה' כל הגוים והלכו עמים רבים אל הר ה', הנה בית יעקב יקבלו בסבר פנים יפות ויאמרו אליהם לכו

תרגום

וְנָלְכָה בְּאוֹר יְהוָה: יְכִי נְפִישָׁתָה עִמָּךְ
בֵּית יַעֲקֹב כִּי מִלְּאֵו מִקְדָּם וְעֲנִיִּים
כַּפְלִישֵׁתִים וּבִילְדֵי גִבְרִים יִשְׁפִּיקוּ:
וְהַתְּמָלָא אֲרֻצוּ כֶסֶף וְחֶבֶב וְאִין קֶצֶה
לְאַצְרֹתָיו וְהַתְּמָלָא אֲרֻצוּ סוּסִים וְאִין

רש"י

והמקרא הזה הוא מוסב על והלכו עמים רבים וגו': לבו
ונלכה באור ה'. יאמרו להם כן וי"ת ימרון דכית יעקב
אמו וגו': (ו) כי נמשטה עמך בית יעקב. הנביא מוסב
הדיבור אל השכינה ואומר כי עד הנה עזבת את עמך
בשבל עונם (ד"א הנביא מוכיחן ואמר להם כן. כי נעשתה
עמך בית יעקב גו' עזבת את מעשה הטוב אשר על ידו
נהיית לעם אחס בית יעקב): כי בלאו מקדם. נתמלאו

נבואתם ממעשי ארמיהם שהיו יושבים במזרח שהיו מכשפים ומשתמשים בשם עבודת כוכבים: ובילדי גברים ישפיקו.
בועלים בנות עכו"ם ומתערבים בהם ויוולדות להם. ילדים ובהם הם מספיקים תמיד ומתעסקים ומתרסקין ועושרים
בהם ל' פן יסיתך בשפק (איוב לו) (דיכטימנ"ט בלע"ז): (ו) ואין קצה. ל' קץ:

אבן עזרא

עתה בעבור המשפט ועוד יבוא ומ'ישועה גדולה לה חייבין
אנחנו בנאמין כולנו בדברי הנבואה שכן אמת כלור והכנים
הנביא עלמו עמהן דרך מוסר כאשר דבר משה וכלתה
לעונו או בעבור שגדל עמהם ולמד מדרכי דברי פיהם
כאשר אפרס: (ו) כי. יש אומרים כי תי"ו נעשה לנכח
השם והטע' שידה הנביא לשם כי באמת נעשם כי מלאו
מקדם ודני משה הכהן אחר כי תי"ו הנכח לישראל והטע'
כי שכת עמך ותורתו: כי מלאו. יש אומרים השתגעו
כמו קראו אחריו מלא והנכון בעיני כי הם מלאים מחכמת
בני קדם והם ארס וכן כתב ארס מקדם ופלשתים מאחור
על כן אחרי כן ועוננים כפלשתים ויהיה בית יעקב כדרך
קריא כראשון: ובילדי גברים ישפיקו. מה שהולידו
במחשבת כי האמלעי בין שתי המחברות יקרא נולד
וישפיקו כמו אס ישפוק עפר שמרון ואם הם שנים בנייני'
והטעם כי די להם בחכמות החילונות ולא יבקשו הנבואה
שהיא האור: (ז) והתמלא כסף. קודם זה בעבור רובו.

והמלא ארצו. ארצו של זה העם שוכר כי נמשח עמך אמר כאשר
נבואה ארצו כסף וחב וסוסים עד שאין סוף לאוצרותיו ולמכבדותיו או נבואה ארצו אלילים. כמו שנאמר וישמן
ישורון ויבנים. ואמר וכסף הרביתי להם וחבב עשו לבעל. וזה היה בימי שלמה שהיתה ארץ ישראל מלאה כסף וחבב. כמו
שכתוב ויהי שלמה את הכסף בירושלם כאבנים וכן חבב לרוב שהיו כביאין לו מאופיר וסמלכת שבא ומכל הכלים. וסוסים

מצודת רוד

והמלאה כי יש תקום: (ו) כי נמשטה: הנביא מוסב הדבור כלס
המקום ואמר כי עד הנה בדין עזבת עמך כי מלאו כשפים יותר מנבי
קדם המלאים כשפים: ובילדי גברים ישפיקו. משפיקים מלאים
במחשבות ועלות פילוסופיות ואינם חושבים למחשבת הסוף ועלמם:
(ז) ותמלא. בעבור שאלו של הסם הנו' נתמלא כסף וחבב וגו'

מהר"י קרא

שתתקינו עצמכם לכך שתשובו מדרכיכם הרעים. לכו ונלכו
באור ה'. כמד"א ותורה אור: (ו) כי נמשטה עמך בית יעקב.
אי זה עין גורם להם שנמשטה עמך בית יעקב. שמלאו מקדם.
שמלאו אחר מעשים של בני קדם. אחר כעוננים שישבו בה
לפנים בארץ ישראל: ועוננים כפלשתים. לשון מעונן וסנחש:
ובילדי גברים ישפיקו. פתרונו בהגלגלים הם במעשה גברים.
בשם שאמר אדם לחבירו במה (על) [אתה] סתגלגל:
(ז) (ותמלא ארצו סוסים) ותמלא ארצו כסף וחבב. גרם להם:

נבואתם ממעשי ארמיהם שהיו יושבים במזרח שהיו מכשפים ומשתמשים בשם עבודת כוכבים: ובילדי גברים ישפיקו.

בועלים בנות עכו"ם ומתערבים בהם ויוולדות להם. ילדים ובהם הם מספיקים תמיד ומתעסקים ומתרסקין ועושרים

בהם ל' פן יסיתך בשפק (איוב לו) (דיכטימנ"ט בלע"ז): (ו) ואין קצה. ל' קץ:

אבן עזרא

עתה בעבור המשפט ועוד יבוא ומ'ישועה גדולה לה חייבין

אנחנו בנאמין כולנו בדברי הנבואה שכן אמת כלור והכנים

הנביא עלמו עמהן דרך מוסר כאשר דבר משה וכלתה

לעונו או בעבור שגדל עמהם ולמד מדרכי דברי פיהם

כאשר אפרס: (ו) כי. יש אומרים כי תי"ו נעשה לנכח

השם והטע' שידה הנביא לשם כי באמת נעשם כי מלאו

מקדם ודני משה הכהן אחר כי תי"ו הנכח לישראל והטע'

כי שכת עמך ותורתו: כי מלאו. יש אומרים השתגעו

כמו קראו אחריו מלא והנכון בעיני כי הם מלאים מחכמת

בני קדם והם ארס וכן כתב ארס מקדם ופלשתים מאחור

על כן אחרי כן ועוננים כפלשתים ויהיה בית יעקב כדרך

קריא כראשון: ובילדי גברים ישפיקו. מה שהולידו

במחשבת כי האמלעי בין שתי המחברות יקרא נולד

וישפיקו כמו אס ישפוק עפר שמרון ואם הם שנים בנייני'

והטעם כי די להם בחכמות החילונות ולא יבקשו הנבואה

שהיא האור: (ז) והתמלא כסף. קודם זה בעבור רובו.

והמלא ארצו. ארצו של זה העם שוכר כי נמשח עמך אמר כאשר

נבואה ארצו כסף וחב וסוסים עד שאין סוף לאוצרותיו ולמכבדותיו או נבואה ארצו אלילים. כמו שנאמר וישמן

ישורון ויבנים. ואמר וכסף הרביתי להם וחבב עשו לבעל. וזה היה בימי שלמה שהיתה ארץ ישראל מלאה כסף וחבב. כמו

שכתוב ויהי שלמה את הכסף בירושלם כאבנים וכן חבב לרוב שהיו כביאין לו מאופיר וסמלכת שבא ומכל הכלים. וסוסים

מצודת רוד

והמלאה כי יש תקום: (ו) כי נמשטה: הנביא מוסב הדבור כלס

המקום ואמר כי עד הנה בדין עזבת עמך כי מלאו כשפים יותר מנבי

קדם המלאים כשפים: ובילדי גברים ישפיקו. משפיקים מלאים

במחשבות ועלות פילוסופיות ואינם חושבים למחשבת הסוף ועלמם:

(ז) ותמלא. בעבור שאלו של הסם הנו' נתמלא כסף וחבב וגו'

מצודת ציון

מלשון וכתב לא הוציא (ויקרא כ"ה): (ו) נמשטה. עזבת:
ועוננים. הם מין כסף כמו לא תנהבו ולא תענונו (שם י"ט):
ובילדי. קנ' יקראו המחשבות והעלות לפי שהלכו מוליד אותם:
ישפיקו. ענין די האור כמו ל' יספוק עפר כוערין (מלכים א' כ'):
(ז) ואין קצה. מין סוף:

כלי פז

אתם ונלכה בחברתכם באור ה'. ז"ש בית יעקב לכו ונלכה, ר"ל בית יעקב יאמרו אל
הגוים והעמים הנז' לכו נא באור ה' ואחר כך ונלכה עמכם יחדיו באור ה'.
ואברהם בני יצ"ו פירש בית יעקב לכו ונלכה באור ה', כי כל העמים בעת בואם
לחזות בנועם ה' קו לקו צו לצו יבינו לכתת חרבות וכו' כי יתגירו ויכירו כי ה'

אלהים אמת ותורתו אמת, והם העמים יענו ויאמרו אל בית יעקב לכו אתם בראש ונלכה אחריכם לראות באור ה' כי אנו בלתי ראויים שתגלה אלינו שכינה וגם שתגלה אין כח בעינינו להביט באור בהיר וגדול, ולזה זה חסדכם אתנו בית יעקב לכו אתם ובסיבתכם נזכה ללכת גם אל בית אלהי יעקב ושם נראה באור ה'. עד כאן.

למגיה הצעיר לוי לאניאדו יצ"ו. ולער"ן על דרך שפירשתי גבי רחצו הזכו, הנה כי כן יאמר להם השופט והמוכיח הנזכר כדחז"ל זה המשיח, בית יעקב לכו מדרכיכם הרעים הרחקת הנזק וגם הקרבת התועלת, ונלכה באור ה' כלומר נלכה באורחותיו ונעשה חבילות חבילות של מצות, ולא די לך בהיותך יושב ובטל בלתי עושה רע ולא טוב ואף לא פעלו עולה כבדרכיו הלכו כי ענין זה הוא לאשר לא חטא בימיו לא כן אתה יעקב כי נטשת וכו', ולזה נלכה באור ה' לעשות חבילות של מצות כנגד חבילות של עבירות, כי נטשת עמך בית יעקב כי מלאו וכו'.

עוד יאמר שהעמים הבאים ללכת לעלות אל הר ה' יאמרו אל בית יעקב הם הבלתי הולכים בדרכיו יתברך הנקראים בשם יעקב על שם עוקבה, יאמרו להם לכו ונלכה באור ה' כי כמונו כמוכם ומכל שכן ממנו תקובלו אתם, ולזה לכו ונלכה באור ה'. עוד יאמר מקושר אל הקודם לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, וכיון שכן בית יעקב על דרך שפירשו חז"ל גבי כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים, כלומר אפילו הטף ונשים יאמרו אישה אל אחותה לכו ונלכה ירושלם ונלכה ציון לראות באור ה', כי אין פחד אויב לנגד עיניהם פן יקראם אסון בדרך כי לא ישא כו'. ע"כ.

כי נטשת עמך וגו'. רש"י ז"ל הנביא מיסב הדיבור אל השכינה. ואומ' כי עד הנה נטשת עמך בשביל עונם כי מלאו מקדם נתמלאו צבאותם ממעשים של ארמיים היושבים במזרח שם מכשפים ומשתמשים בשם הטומאה, כדאמרינן במס' סנהדרין ולבני הפלגשים נתן אברהם מתנות שמסר להם שמות טומאה וישלחם קדמה אל ארץ קדם. ובילדי נכרים ובהם הם מספיקים תמיד ומתעסקין ומתרפקין ונטרחין בהם לשון פן יסיתך בספק דיבטמנט בלע"ז ע"כ. והראב"ע ז"ל, כי נטשת יש או כי תי"ו נטשת לנוכח ה', והטעם שיודה הנביא לשם כי באמת נטשתם כי מלאו מקדם (כדרש"י ז"ל). ורבי משה הכהן אמר כי תי"ו הנוכח לישראל, והטעם כי שכחת עמך ותורתו. כי מלאו, יש אומרים השתגעו כמו קראו אחריו מלא. והנכון בעיני כי הם מלאים מחכמת בני קדם וארם, וכן כתיב ארם מקדם ופלשתים מאחור ע"כ. אמ' אחר כן ועונגים כפלשתים ויהיה בית יעקב דרך קריאה כראשון ובילדי נכרים ישפיקו מה שיולידו במחשבות כי האמצעי בין שתי המחשבות יקרא נולד וישפיקו כמו אם ישפוק עפר שומרון ואם הם שני בניני, והטעם כי די להם בחוכמות החיצונות ולא יבקשו הנבואה שהיא האור. עד כאן.

והרד"ק ז"ל הביא כדרש"י ז"ל שחזור אל ה'. והביא דעת המתרגם כנגד ישראל, כפי' רבי משה הנזכר שת"י ארי שבקין דחלא תקיפא דהוה פריק לכו דבית יעקב,

ופי' עמך לפי דעתו אתה שהיית עושה מעשה עמך, כמו שאחז"ל בעושה מעשה עמך ואז היה גדול אתכם מכל צרה, ועתה נטשת אותי כי מלאו מקדם פירוש מלאו כשפים יותר מכל בני אדם ומ"ם מקדם מ"ם היתרון והשאר הנזכר לעיל, והרחיב ובילדי נכרים על הספרים הנולדים להם חדשים מקרוב באו חברום הנכרים בהם יספיקו ומסתפקים והתורה שקבלו מאבותיהם מימי קדם יעזבוה. וי"ת כי מלאו מקדם ארי אתמליאת ארעתהון טעון כדלקדמין, רוצה לומר כמו שהיתה בימי הכנענים. ותרגם ובילדי נכרים ובנימוסי עממיא אזלין. עד כאן.

ומהרי"א ז"ל, כי נטשת עמך בית יעקב כפי דעת המתרגם נאמר על מלכות ישראל, ולפי דרכו ראוי שיפורש הכתוב כן כי אתה בית יעקב שכנגדם הוא מדבר נטשת עמך שהם בני יהודה שנפרדת מהם בחילוק המלכיות ותלך אחרי הבעלים אשר בדן ובית אל, וזהו אומרו כי מלאו מקדם רוצה לומר כל כך עזבת מעשה עמך יהודה עם ה' עד שמלאו בני ביתך מכשפים וקסמים ואילילי יותר מבני קדם אנשי המזרח גם כן מעוננים, הלא הם מחשבי השעות והעונות כפלשתים. ובילדי נכרים ישפיקו, כשני הפי' הנזכר לעיל ילדי נכרים ממש מנשים נכריות כדרש"י או ילדי נכרים חוקות הנכרים ונימוסיהם. והוא ז"ל פירש כי אתה בית יעקב נטשת עמך בית יהודה ותורתם והלכת אחרי הגוים, וכמו שלמדת מקלקולם כך ראוי שתלמוד מתקנתם ותשובתם הנזכרת שאמרו והלכו עמים רבים ואיך ישראל נתדמו אל האומות אם בהצלחותיהם ואם ברשעתם ועונותיהם כדי להוליד מזה ולהוכיח ראוי שימשכו גם כן בתשובתם אל ה', וזה שאמר כי מלאו מקדם רוצה לומר אותם העמים אשר זכר מלאו בזמן הקדמון והמילוי הוא מעושר והכבוד בארצותם לגויהם מזמנים קדמונים, ובזה נתדמו ישראל אליהם בימי שלמה ויתן את הכסף כאבנים וגו'. ועוד נדמו אליהם ברשעתם כי הם מעוננים כפלשתים והייתה התולדה מזה ובילדי נכרים ישפיקו, רוצה לומר והלואי שישראל בחוקות הגוים ומעשה העמים ההם יספיקו ויעשו כמוהם, ולכן ביאר איך ידמו ישראל לעמים בכל הדברים, וכנגד מ"ש בעמים כי מלאו מקדם שרוצה לומר מהעושר והכבוד כנגד זה אמר בבית יעקב ותמלא ארצו אלילים למעשה ידיו ישתחוו, וכנגד מה שאמרו ובילדי נכרים ישפיקו אמר וישח אדם וישפל איש על דרך אליכם אישים אקרא וגו', הנה כולם ישפילו עצמם ויכרעו לפני ה' וזהו וישח אדם וישפל איש שהיא ההכנעה שאמרו ויורנו מדרכיו וגו' ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו וגו', ולזה הוציא התולדה ואמר לא תשא להם כאילו אמר אל בית יעקב הוא מלכות ישראל אשר זכר ולא תשא להם בתמיהה, כלומר האם ראוי שלא תשא במשא התשובה ועול כבד מההכנעה זה לא יתכן ואין זה הראוי, אבל כיון שדמית להם בעון ראוי שתדמה להם בתשובה ותשא כמוהם עול בצוארך והשפל עצמך והכניע אותך, וזהו בא בצור והטמן בעפר, והוא משל לרוב ההכנעה והסר ממך גאה וגאון עיני גבהות אדם כנגד ההמון כי הגובה יוחס לעינים כמו שנאמר גבה עינים ורחב לבב וגו', ושח רום אנשים כנגד השרים ורוממותם וגאותם, באופן שהגבהות והגאות תשאר להשם יתברך כי לו לבדו יאתה, וזה שאמרו ונשגב ה' צבאות ביום

ההוא כי ביום אשר תעשה יהיה ה' צבאות נשגב לבדו ומהולל בפי כל בשר. עד כאן.

ולעד"ן לפי שאמר בית יעקב לכו ונלכה, והכוונה כמו שקדם שבית יעקב יאמרו אלה גוים לכו ונלכה באור ה', או שיהיה מאמר העמים שאומרים לבית יעקב קומו לכו ונלכה אשר לכל הפירושים יקשה ומה צריכים ישראל ללכת לעתיד באור ה' והלא הולכים הם תמיד באור ה', ולזה נותן הכתוב טעם ואומר כי נטשת עמך, רוצה לומר לפי שאתה ה' נטשת עמך לי שהם עזבוך והיו בית יעקב לשון עוקבה יען כי מלאו מחוכמת בני קדם וכו' כנז"ל, ולזה נטשת אותם ותמלא ארצו מחלילים כסף וזהב על דרך משגיא לגוים, וכן ותמלא ארצו סוסים וגו' וזאת ההצלחה הטעה אותם עד שנתמלא ארצו אלילים כי אמרו שוא עבור אלהים, ולזה נאדקו כל כך בעבודת האלילים שכיון שהוא עושה אותו בידיו והוא מעותד לכך להשתחוות אליו לשתגמר תבנית ותמונת האליל ההוא, זה שאמר למעשה ידיו ישתחוו בלשון עתיד שהוא אחר שיגמר לגמרי ישתחוה הוא וחביריו וריעיו ומיודעיו וישתחוו לו, ולזה מרוב החשק אליו כיון שהיה רואה כל כך הצלחה כי נתמלא ארצו כסף וזהב וסוסים לא היה ממתין עד גמרו שנקרא מעשה ידיו שהוא מעשה שלם אלא במה שעשו אצבעותיו דהיינו מעשה כל דהו משתחוה וזה שאמרו למעשה ידיו ישתחוו לעתיד, לכך הוא מקדים להשתחוות לאשר עשו אצבעותיו שממשיל חלק מה מהפעולה קודם גמרה אל האצבעות.

ובזה מובן שאמר לשון למעשה בידיו, אמנם באצבעות אמר לאשר עשו ולא אמר למעשה ידיו ואצבעותיו השתחוו. ואולי אמר כי נטשת כפי הפירוש שהאומות יאמרו אל בית יעקב לכו ונלכה, כאילו כווננו לומר לכו אתם בית יעקב ונלכה גם כן אנחנו שאם לא תלכו לא נלכה ויורה זה הכפל של לכו ונלכה שהיה אפשר לומר בית יעקב נלכה באור ה' והיה בית יעקב והם נכללים, אבל כוון לומר מה שזכרנו דהא בה אתליא לכו ונלכה, ונותן טעם לזה ואומר שהדין עם האומות יען כי נטשת עמך בית יעקב יען כי מלאו מקדם וגו', אם כן היו העמים והגוים מחטיאים את ישראל עד שהיו סיבה ששח אדם אלו ישראל אתם קרואים אדם וכן ישפל איש אלו האומות כי החוטא ומחטיא יחדיו שחו והושפלו כמו שחטאו והחטיא, וכיון שכן מוכרח הוא שלא תשא להם לאומות שהחטיאום כי המחטיא את הרבים אין מספיק בידו לשוב ואין לו סליחה ונשאות עון, וזה שאמר ולא תשא להם עד שלזה האומות מוכרחים לומר לבית יעקב לכו ונלכה באור ה' שבזולת זה לא ישא להם, למדנו שהמחטיא הרבים צריך לזכותם לרבים עצמם כדי שיכפר לו או לפחות מחטיא רבים יזכה רבים ואפילו יהיו הזוכים זולת החוטאים. ובסמוך בס"ד ארחיב עוד בזה.

ותמלא ארצו כסף וגו'. רש"י ז"ל, ואין קצה לשון קץ ישתחוו כמו משתחווים. עד כאן. והראב"ע ז"ל, ותמלא ארצו כסף וזהב בעבור רובו. ה"א קצה נוסף כה"א לילה על כן המלא מלעיל. והנה הזכיר למעלה שהוא חכם, ובפסוק הזה שהוא

תרגום

קִצֵּה לְמַרְכְּבָתָיו : וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ
אֱלִילִים לְמַעֲשֵׂה יָדָיו יִשְׁתַּחֲוּ לְאִשֶּׁר
עָשׂוּ אֲצַבְעֵתָיו : וַיֵּשֶׁח אָדָם וַיִּשְׁפֹּל
אִישׁ וְאִל־תֵּשָׂא לָהֶם : בּוֹא בְצוֹר
וְהִטְמֵן בְּעֶפְר מִפְּנֵי פֶחַד יְהוָה וּמִהַדָּר
גִּאֲוָנוֹ : יָעִינִי גְבוּהוֹת אָדָם שְׁפֹל וְשַׁח
רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב יְהוָה לְבָדּוֹ בַּיּוֹם

לְגִזְוָהּ וְאֶתְמַלֵּאת
אֶרְצָהּן סוּסֵינָן וְלִית סוּף
לְרִתִּיכֹהֶן : וְיִשְׁתַּחֲוּ לְאִתְמַלֵּאת
אֶרְצָהּן סַעֲנָן לְעוֹבְדֵי
יְדֵיהֶן סִגְרִין לְרִתְמֵיהֶן
אֲצַבְעֵיהֶן : וַיִּשְׁפֹּל
אִישׁ וַיִּתְּלַשׁ הַקּוֹף
גְּבָרִין וְלֹא הִשְׁבּוּק
לָהֶן : וַיִּנְעֲלוּ לְמַעַרְבַּק
בְּסַעֲרָא בְּסַגְרָא
וְלֹא־תִמְרָא בְּעֶפְרָא מִן
קִדְם דְּחִילָא דִּי וּמִזִּין
יִקְרִיָּה : יָא עֵינֵי רַמּוֹת
אֲנָשָׁא יִמְאָקֵן וַיִּתְּלַשׁ

רש"י ת"א וסג"ב וגו'. כ"ה לא סהדון י"א ל"ב דה"פ :

מהר"י קרא

(ח) וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ אֱלִילִים. וכן הוא אומר וכסף (וזהב) חרבתי לה וזהב עשו לבעל. ואף ותמלא ארצו סוסים גרם שהשתחוו למעשה ידיהם שיוורדים למצרים למען הרבות סוסים. ורואין את שיקוציהם ואת גילוליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמחם. ופונים לבס לעבוד את אלהיהם. ומיום שבאו לידי בידת זו מאותה [שעה] : (ט) וַיֵּשֶׁח אָדָם וַיִּשְׁפֹּל אִישׁ. (שאו) [שחור] והושפלו בעיני האובדות. שח הוא שהאדם שוחה טעם. שפל להם. יין זה שהשתחוו למעשה ידיהם לא נשאת להם. סתחילת הענין מתחיל הנביא לדבר פה אל פה שאמר כי נפשות. ואף כאן הוא כדבר פה אל פה. ואל תשא. פתורנו לא נשאת להם : (י) בּוֹא בְצוֹר וְהִטְמֵן בְּעֶפְרָא. בוא כבו לבוא בצור ולהטמן בְּעֶפְרָא בקומו לערוץ רשעי ארץ : (יא) עֵינֵי גְבוּהוֹת אָדָם שְׁפֹל. כמו יהושע וישח להבא הוא. וכיום שישח גבוהות אדם

(ח) וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ אֱלִילִים. וכן הוא אומר וכסף (וזהב) חרבתי לה וזהב עשו לבעל. ואף ותמלא ארצו סוסים גרם שהשתחוו למעשה ידיהם לא נשאת להם. סתחילת הענין מתחיל הנביא לדבר פה אל פה שאמר כי נפשות. ואף כאן הוא כדבר פה אל פה. ואל תשא. פתורנו לא נשאת להם : (י) בּוֹא בְצוֹר וְהִטְמֵן בְּעֶפְרָא. בוא כבו לבוא בצור ולהטמן בְּעֶפְרָא בקומו לערוץ רשעי ארץ : (יא) עֵינֵי גְבוּהוֹת אָדָם שְׁפֹל. כמו יהושע וישח להבא הוא. וכיום שישח גבוהות אדם

אבן עזרא

ה"א קצה נוסף כה"א לילה על כן המלה מלעיל והנה הזכיר למעלה שהוא תבס ובפסוק הזה שהוא עשיר וגבור כאשר יזכיר ירמיהו : (ח) וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ אֱלִילִים. מגזרת אל שאין בהן ממש : למעשה ידי. על צורף. ישתחוו כולם וכן ארכעותיו : (ט) וַיֵּשֶׁח אָדָם וַיִּשְׁפֹּל אִישׁ. מכניין נפעל כמו וימם לכב העם והטעם בעבור זה באו לידי שפלות : ואל תשא אלי יס אומרים שהת"ל לנוכח השם וטעמו סליחה והקרוב אלי שאין נפש לאחד מהם שחשף ראש או נפש להם בעבור שהוא דבק בטעם כעסם וישפיל או תחסר מלת ארץ כמו ולא נשא אותם הארץ והמדקדק שאמר שמלת אל לא תמלא כי אם על ציווי איננו נכון והעד ודרך נתיבה אל מות : (י) בּוֹא בְצוֹר וְהִטְמֵן בְּעֶפְרָא. בוא כבו לבוא בצור ולהטמן בְּעֶפְרָא בקומו לערוץ רשעי ארץ : (יא) עֵינֵי גְבוּהוֹת אָדָם שְׁפֹל. כמו יהושע וישח להבא הוא. וכיום שישח גבוהות אדם

מצודת דוד

ובעבור שנתמלא ארצו סוסים וגו' : (ח) וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ אֱלִילִים. מוסב למעלה לומר בעבור שנתמלא ארצו כסף וגו' לכן נתמלא ארצו אלילים וכן נאמר וכסף חרבתי להם וזהב עשו לבעל (הושע ב') : ישתחוו כולם ישתחוו כל אחד למעשה ידיו : (ט) וַיֵּשֶׁח אָדָם וַיִּשְׁפֹּל אִישׁ. מכניין נפעל כמו וימם לכב העם והטעם בעבור זה באו לידי שפלות : ואל תשא אלי יס אומרים שהת"ל לנוכח השם וטעמו סליחה והקרוב אלי שאין נפש לאחד מהם שחשף ראש או נפש להם בעבור שהוא דבק בטעם כעסם וישפיל או תחסר מלת ארץ כמו ולא נשא אותם הארץ והמדקדק שאמר שמלת אל לא תמלא כי אם על ציווי איננו נכון והעד ודרך נתיבה אל מות : (י) בּוֹא בְצוֹר וְהִטְמֵן בְּעֶפְרָא. בוא כבו לבוא בצור ולהטמן בְּעֶפְרָא בקומו לערוץ רשעי ארץ : (יא) עֵינֵי גְבוּהוֹת אָדָם שְׁפֹל. כמו יהושע וישח להבא הוא. וכיום שישח גבוהות אדם

מצודת ציון

(ט) וַיֵּשֶׁח אָדָם וַיִּשְׁפֹּל אִישׁ. ענין השפלה וכפיסה כמו שהו רעים לפני טובים (משלי י"ד) : תשא. ענין מחילת העון : (י) בּוֹא בְצוֹר וְהִטְמֵן בְּעֶפְרָא. מלשון גאווה וממשיכה :

(ט) וַיֵּשֶׁח אָדָם וַיִּשְׁפֹּל אִישׁ. ענין השפלה וכפיסה כמו שהו רעים לפני טובים (משלי י"ד) : תשא. ענין מחילת העון : (י) בּוֹא בְצוֹר וְהִטְמֵן בְּעֶפְרָא. מלשון גאווה וממשיכה :

כלי פז

עשיר וגבור כאשר יזכיר ירמיהו. אלילים מגזרת אל שאין בהם ממש (כמו לאל מילתי) למעשה ידי של צורף. ישתחוו כלם וכן אצבעותיו של צורף. עד כאן. והרד"ק ז"ל, ותמלא ארצו של זה העם נטשת עמך אמר כאשר נתמלאה ארצו כסף וזהב וגו' בימי שלמה וישמן ישורון ויבעט ותמלא ארצו אלילים, על דרך וכסף הרבתי לה זהב עשו לבעל. וכן מהר"א כנז"ל, והנלע"ד קדם בפסוק הקודם. עיין שם.

וישח אדם וגו'. פסיקתא וישח אדם, אמר רבי יונתן וישח אדם אלו ישראל שנאמר ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם, וישפל איש זה משה שנאמר כי זה משה האיש אמר משה לפני ה'ה', יודע אני ששחו ישראל לפני העגל והושפלתיו ואל תשא להם כי אם למענך, וזהו כי תשא את ראש בני ישראל. עד כאן לשונו. בדבריהם אלה תקנו כפל הענין במילות שונות וישח אדם וישפל איש, ואמרו כי מצד וישח אדם אלו ישראל ששחו לפני העגל מזה נמשכה שפלות למשה כדכתיב לך רד כי שיחת עמך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל עתה שחטאו לך רד. ולז"א יודע אני ששחו ישראל לפני העגל ולא למעני אתה עושה ואל תשא כי אם למענך. וזהו כי תשא, רוצה לומר תשא למענך מתיבת תשא בכנוי. או דריש את ראש על השי"ת שהוא ראש לכל, כלומר כי תשא למענך אתה עושה שאתה ראש.

ומתוך דחו"ל יובן כוונת הנביא להביא ראיה ממה שאירע לאבות מסיבת עון ע"א שממנו סימן לבנים אנשי דורו בא בצור והטמן בעפר, ולזה דבר בתחילה שלא לנוכח ובפסוק בא בצור מדבר לנוכח עם בית יעקב או עם כל אחד ואחד מאנשי דורו שישפלו וישחו על שעובדים ע"א, כי ונשגב ה' ביום ההוא לעתיד ושובו נא אל תהי עולה קודם בא יום ה'.

ורש"י ז"ל, וישח אדם הקטנים וישפל איש השרים והגבורים אנשי החיל. ואל תשא להם, הנביא אומר להב"ה וידעתי כי לא תסלח להם מלהפרע מהם עד כאן. והראב"ע וישח מבנין נפעל כמו וימס לבב העם, והטעם בעבור זה באו לידי שפלות ואל תשא להם, יש אומרים שהתירו לנוכח ה' וטעמו סליחה. והקרוב אלי שאין נפש לאחד מהם שתשא ראש או נפש להם בעבור שהוא דבק בטעם וישפל איש או תחסר מלת ארץ כמו ולא נשא אותם הארץ. והמדקדק שאמר שמלת אל לא תמצא כי אם על צווי איננו נכון, והעד ודרך נתיבה אל מות. עד כאן.

והרד"ק ז"ל, וישח אדם וישפל איש כפל ענין במילות שונות. וישח וישפל עבר במקום עתיד כמנהג הלשון וברוב בדברי נבואה. אמר עוד יבא זמן שישפלו בני אדם ולא יגבהו ברוב כסף וזהב ורוב סוסים, וזה יהיה בימות המשיח שיתקצבו כל הגוים להלחם בירושלם ואז יראו שלא תועיל להם לא כספם ולא זהבם ולא גבורה והרבות עמים אז תשפל גבורתם וישח גאונם. ואל תשא, תי"ו תשא כנגד ה"א לאמר לא תשא ולא תסלח להם מה שהרעו לישראל אל תענישם בפעם ההיא על כל מה שעשו. עד כאן.

ודעת מהרי"א ז"ל זכרתי בפסוק כי נטשת עמך וגו'. והוסיף לומר דרך הלציי באומרו ואל תשא להם שינהגו עצמם בכשרות נכנעים ושפלים לשם יתברך ושומרים משמרתו כאילו דבור לא תשא את שם ה' אלהיך נאמר אליהם באזהרה שלא ינהגו עצמם כנשיאות וגאווה, וזהו ואל תשא להם. וכן נפרש בא בצור לשון צור ילדך תשי בא הדבק בצור עולמים הוא השם יתברך, ולענין הסרת הגאווה והטמן בעפר רוצה לומר שיהיה בעיניך יום המות כי עפר אתה ואל עפר תשוב ואז לא תתגאה. עד כאן. ונראה לעניות דעתי, כתבתיו בפסוק כי נטשת עמך מקורש עם הפסוקים. ואפשר עוד

שנדקדק אומרו ואל תשא בוי"ו דהיה לו לומר אל תשא להם, והענין קשה למה לא יסלח והוא יתברך חנון המרבה לסלוח.

ונראה כי אלו טובלים ושרץ בידם והעיקר הגדול שבתשובה עויבת החטא יעזוב רשע דרכו וגו'. לזה אמר כי נטשת עמך גו', והסיבה להיותם עובדים אלילים כי נתמלא ארצו אלילים ועובדים אותם וגם בדעתם להשתחוות להם לעתיד. וזה שאמר למעשה ידיו ישתחוו לעתיד, ולזה אף על פי שישח אדם וישפל איש עם כל זו התכנע ואל תשא להם כיון שבדעתם עדיין שלמעשה ידיו ישתחוו ולאשר עשו אצבעותיו. ואף על פי ששח ושפל הוא, העיקר הוא שבוא תבא בצור והטמן בעפר מפני שתי סיבות, האחת מיראת העונש וזה שאמר מפני פחד ה', וגם כן מהדר גאונו שאין ראוי להרגיז לפני הדר גאון כמוהו יתברך ויתעלה, כי כל גאות בני אדם הבל המה ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, ואם כן איך יציר חומר ירגיז יוצרו ההדור.

או יאמר וישח אדם וישפל איש לפני האלילים הנזכרים ולמעשה ידיו יסברו וקיבלו עבודת האלילים אפילו על מנת שאל תשא להם עם כל זה לא חשו מרוב דביקות ואדיקות בע"א. או יהיה כפשוטו כיון שישח אדם וישפל איש לפני האלילים ומעשה ידיו אל תשא להם ואל תסלח כי בא בצור והטמן בעפר מפני פחד ה' ומהדר גאונו, כי שם יאות השפלות וההכנעה לא לפני עצים ואבנים. זה שאמרו עיני גבהות אדם יאות להיות שפל ושח רום אנשים מפני פחד ה' הנזכר ומהדר גאונו, כי הוא יתברך לבדו נשגב ביום ההוא הבא בוער כתנור ולפניו יאות ההכנעה והשפלות לא מפני האלילים אלמים מעשה ידי אדם ואצבעותיו איך יהיה הנפעל גדול מהפועל עד שישח וישפל הפועל לפני הנפעל.

או יאמר וישח אדם ישפל איש, לפני משפיל קומתו לפני השי"ת ובקרב ישיש ארבו. וזה שאמר וישח אדם וישפל ואתה ה' הבוחן לבות וכליות אל תשא להם כי ידעת עוקבת לבבם בי בא בצור והטמן בעפר מפני פחד ה' ומהדר גאונו שתהיה היראה ממני בלב שלם עד שתבוא בצור והטמן בעפר מפני פחד ה' שזו היראה על יראה ורעד שבלב לא הוראת רעדה לפניו, וזה שאמר גבהות אדם שפל כלומר העיקר הוא שעני גבהות אדם רוצה לומר העינים המורים על גבהות אדם כמו שנאמר גבה עינים וכו' הם הם ראוי ומחוייב שיהיה שפל, וכן ושח רום אנשים הרום לב של אנשים צריך שיהיה שח ונכנע כדי שתשא להם לא וישח אדם וישפל איש המורים על הכנעת הקומה לבד, ואז על ידי שחות רום אנשים שהוא העיקר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. כי דע לך כי יום לה' על כל חנפים המורים הכנעה בגופם וקומתם ולבם לא נכון אבל גאה ורם. ז"ש כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל, ר"ל ושפל על כל השלשה חלוקות הנזכרות גאה ושפל רם ושפל נשא ושפל, כלומר שהוא גאה או רם או נשא בקרב ומורה עצמו לשפל על דרך וישח אדם וישפל איש לפניו כנזכר.

או יהיה פירוש הנה יום לה' על כל גאה ורם, גאה בלכתו בקומה זקופה ורם בתוך לבו וקרבו ישיש אורבו שפיו ולבו שוים בגאוה ובח, וכן גם כן יום לה' על כל נשא

ומהרי"א ז"ל אמר וישח אדם וישפל איש על כל אחת ואחת מן האומות, ולזה בא בלשון יחיד נסתר. אמנם בא בציר גו' לנוכח בלשון יחיד על יעקב מוסר השכל שיחתו מה', ולזה אמר שנית עיני גבהות אדם גו' לפי שהראשון ספור מן האומות

תרגום

הָהוּא: יֵי כִי יוֹם לַיהוָה צְבָאוֹת עַל כָּל־
 גָּאֵה וּרֹם וְעַל כָּל־נִשְׂא וְיִשְׁפֹּל: יֵי וְעַל
 כָּל־אֲרִי הַלְּבָנוֹן הָרִמִּים וְהַנִּשְׂאִים וְעַל
 כָּל־אֲלֹנֵי הַבָּשָׁן: יֵי וְעַל כָּל־הָהָרִים
 הָרִמִּים וְעַל כָּל־הַגְּבֻעוֹת הַנִּשְׂאֹת:
 מִי וְעַל כָּל־מִגְדַּל גְּבוּהָ וְעַל כָּל־חוֹמָה
 בְּצוּרָה: מִי וְעַל כָּל־אֲנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ וְעַל
 רֶשֶׁן בְּשׂוֹר קְרִיָּה: מִי וְעַל קֶדֶר דִּיתִּיבִין בְּגִימָה יָמָא וְעַל קֶדֶר דִּיתִּיבִין קְבִירִיתָא שְׁפִירָן:
 רֶשֶׁי

אדם. גמות הרוח וכן כל לשון גובה עינים שמקרא כמד"ל
 גבה עיניו ורחב לבבו (תהלים ק"א): (יג) ארזי הלבנון. דוגמא
 הוא על הגזורים (ס"א המלכים): ארזי הבשן. שלטונים כמו
 שלטונים פחותים מן הארזים: (יד) ועל כל ההרים הרמים.
 על יושביהם: (טו) ועל כל אניות. מירגס יונתן ועל כל

אדם שכל עומקם ועיניהם אינו אלא לאסוף ולכנס
 אבן עזרא

רום אנשים. להפך כמו יגיע חשבי: (יב) כי. וישפֹל.
 כמו וישפֹל כי הוי"ו השיבו לעתיד כמו וכל השמש וטהר:
 (יג) ועל. יתכן היות הארזים גם ההרי' וכולם כמשמעו
 או הטעם דרך משל לכחורים והגדולים והעשירים והגזורים
 והמלכים: (יד) ועל. ההרים. לפי דעתי מגזרת הרה
 כאשר אפשר כספר תהלות: (טו) ועל. מגדל. בארמון
 המלך: (טז) ועל. אס הטעם על דרך משל יהיו הסותרים

הגדולים מכל העצים, וכן אשר כגובה ארזים גבהו, וחסין הוא
 כאלונים, ותרנם יונתן על כל מלכי עשמיא וגו': (יד) ועל כל ההרים, וזכר הדברים אשר יתנאה האדם בהם וכל הגאות
 ישפֹל ביום ההוא, כי האל יגבה על כלם ויודו לו גבהותו וישפֹלו לפניו. והדברים שיתנאה אדם בהם על בני אדם הם
 ההרים הרמים והגבעות הנשאות שיהיה נשגב בהם כפני אויביו, ויעשה חוא בהם והם לא יעשו בו, וכן כי שיש לו
 במישור מגדל גבוה או חומות העיר בצורה, וכן מתנאה האדם בעושר וברוב נכסים גדולים הבאים לאדם דרך סחורת הים
 ברוב, ועל כן אמר: (טז) ועל כל אניות תרשיש, ויונתן תרגם ועל כל דיתבין בניסי יבא, ויתנאה אדם גם כן כדירות גדולות ונאות ומצויירות: ועל כל שכיות החמדה, פירות שכיות ציורים, כמו איש בחדרי

מצודת דוד

שהכח הוא לה' לכדו: (יב) כי יום, יש יום מוכן לשלם לכ"א כפי המול:
 (יג) ארזי הלבנון וגו'. הוא משל על המלכים והשלטונים: (יד) ועל כל
 ההרים וגו' ל"ה על היושבים שמה: (טו) מגדל גבוה. ל"ה הכוונתם במגדל חוץ המגדל: (טז) אניות תרשיש. הסוללים באניות טלית תרשיש:

וישפֹל רום אנשים, ואז ונשגב ה' לבדו ביום ההוא: (יב) כי
 יום לה' צבאות על כל גאה ורם, להשפִילם, ועכשיו הולך
 ומפֹרש כי הוא נאות ורם: (יג) ארזי הלבנון (והנשאים)
 [תרמים והנשאים], הם המלכים והשרים הששולים אל ארזי
 הלבנון: (יד) ועל כל ההרים הרמים, אשר עברו שם הגוים
 אלהיהם: (טו) ועל כל מגדל גבוה, על כל הבוסה במגדלים
 ובחומות בצורות: (טז) ועל כל כל אניות תרשיש, הם
 הסוחרים היוצרים באניות, שכיות החמדה, אוצרות החמדה.
 רד"ק

האדם נראה בעינים לסיכך ססך עיני אל גבהות, וכן אמר
 עינים רמות, רום עינים: שפֹל, כשקל כי חפץ בבת יעקב,
 והוא עבר במקום עתיד, כמו ישפֹל, ופעמו לגבהות, כמו
 ושח גבהות אדם, אוסעמו לעיני, כמו ועיני גביהם תשפֹלנה,
 ואמר שפֹל על כל אחר ואחר, ונמצא עין בלשון זכר, שבעה
 עינים, עיניו לנוכח יבוסו, עיני ה' המה משופעים: ונשגב
 ה' לבדו, כמו שאמר והיה ה' למלך על כל הארץ: (יב) כי
 יום, פעם לבה שאמר ונשגב, אמר כי יום לה' צבאות כי כל
 גאה ורם ונשא ישפֹל ואותו היום יהיה לה' כי הכל יכירו
 במלכותו וישפֹל, כמו וישפֹל: (יג) ועל כל ארזי, ארזי ואלוני

משל על מלכי העכו"ם, וזכר ארזים ואלונים כי הם הגדולים מכל העצים, וכן אשר כגובה ארזים גבהו, וחסין הוא
 כאלונים, ותרנם יונתן על כל מלכי עשמיא וגו': (יד) ועל כל ההרים, וזכר הדברים אשר יתנאה האדם בהם וכל הגאות
 ישפֹל ביום ההוא, כי האל יגבה על כלם ויודו לו גבהותו וישפֹלו לפניו. והדברים שיתנאה אדם בהם על בני אדם הם
 ההרים הרמים והגבעות הנשאות שיהיה נשגב בהם כפני אויביו, ויעשה חוא בהם והם לא יעשו בו, וכן כי שיש לו
 במישור מגדל גבוה או חומות העיר בצורה, וכן מתנאה האדם בעושר וברוב נכסים גדולים הבאים לאדם דרך סחורת הים
 ברוב, ועל כן אמר: (טז) ועל כל אניות תרשיש, ויונתן תרגם ועל כל דיתבין בניסי יבא, ויתנאה אדם גם כן כדירות גדולות ונאות ומצויירות: ועל כל שכיות החמדה, פירות שכיות ציורים, כמו איש בחדרי

מצודת ציון

(יג) אלוני הבשן, שם אילן הגדל נכסן:

כלי פז

והשני לשון צווי לבית יעקב שיעשו כן, עד כאן. והנלע"ד כתבתי בפסוק וישח אדם
 וישפֹל איש, ונתיישב שם הכפל עיין שם. וגם בשיטת חכמינו ז"ל ישבתי הכל. עיין
 שם.

כי יום לה' צבאות גו'. ילמדנו כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם, שלא כמדת
 הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם מדת בשר ודם רואה אדם יפה ועשיר הוא מעמידו
 ומסייעו וכשהוא רואה לאדם שגופל ושוב מפילו, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן כי